

Dołęga, Józef M.

Z podstawowych zagadnień komunikacji

Studia Teologiczne 9, 305-316

1991

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JÓZEF M. DOŁĘGA

Z PODSTAWOWYCH ZAGADNIENIŃ KOMUNIKACJI

Treść: Wstęp; I. Pojęcie i definicja komunikacji; II. Elementarny model komunikacji; III. Zasadnicze rodzaje komunikacji; IV. Aspekty filozoficzne komunikacji; Zakończenie.

WSTĘP

Komunikacja jest jedną z form oddziaływania w przyrodzie oraz stanowi jeden z istotnych warunków rozwoju filogenetycznego i ontogenetycznego człowieka. W osobniczym rozwoju człowieka zapewnienie poprawności warunków komunikacji jest jednym z podstawowych warunków rozwoju osobowości człowieka. W niniejszym artykule przedstawimy następujące zagadnienia: po omówieniu znaczenia terminu komunikacja, przedstawimy model komunikacji, następnie zaprezentujemy główne typy komunikacji oraz wskażemy na niektóre aspekty filozoficzne w komuni-

I. POJĘCIE I DEFINICJA KOMUNIKACJI

Termin „komunikacja” w języku polskim w pierwszym odniesieniu oznacza środki lokomocji, przemieszczanie się ludności, czyli odnosi się do łączności między odległymi od siebie miejscowościami. Natomiast komunikacja między osobami oznacza porozumienie się, przekazywanie wiadomości w oparciu o język, który jest narzędziem komunikacji. Słownik wyrazów obcych¹ podaje bogatą konotację tego terminu.

Termin „komunikacja” pochodzi od łacińskiej nazwy „comunicatio”, która oznacza wymianę, łączność, rozmowę. W języku polskim możemy odnotować trzy grupy znaczeń tego terminu.

W pierwszej grupie komunikacja oznacza ruch polegający na utrzymaniu łączności między odległymi od siebie miejscowościami, odbywający się środkami lokomocji na drogach lądowych, wodnych, szlakach powietrznych i kosmicznych. W tym aspekcie znaczenie tego terminu obejmuje swoim zakresem również technikę przewozu ludzi i ładunków oraz przekazywanie informacji. Ogólnie mówiąc, termin ten w tym aspekcie oznacza drogi i środki lokomocji. W drugiej grupie termin komunikacja

¹ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1971, s. 374; *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 1976, s. 260.

ma zastosowanie w cybernetyce i oznacza technikę przenoszenia informacji między układem i otoczeniem lub między dwoma układami. W trzeciej grupie komunikacja oznacza porozumiewanie się, przekazywanie myśli, udzielanie wiadomości. Inaczej mówiąc termin ten w tym aspekcie oznacza przekazywanie informacji między osobami.

W niniejszym studium chodzi o trzecią i częściowo drugą grupę znaczeń terminu komunikacja. Mając to na uwadze proponujemy następującą definicję komunikacji²:

Komunikacja jest to kompleks zjawisk, związanych z wymianą informacji między ludźmi za pośrednictwem jakiegokolwiek systemu znaków.

Komunikacja jest to proces, w którym jednostka przekazuje i otrzymuje informację.

Obie definicje komunikacji akcentują przekazywanie i otrzymywanie informacji, jako coś zasadniczego i podstawowego w procesie komunikacji.

Pierwsza definicja komunikacji odnosi się do łączności międzyludzkiej, wskazuje ona na to, że wymiana informacji między osobami dokonuje się przy pomocy systemu znaków. Takim systemem znaków jest język naturalny, język sztuczny oraz systemy znaków pozajęzykowych, które funkcjonują w kulturze.

Druga definicja komunikacji jest bardziej ogólna i można ją odnieść do każdego rodzaju oddziaływań komunikacyjnych występujących w przyrodzie. Według tej definicji komunikacja jest procesem, w którym jednostka otrzymuje lub przekazuje informację. Termin jednostka może oznaczać osobnika, obiekt, układ lub osobę ludzką. Nazwa osobnik oznacza każdy podmiot naturalny, który bierze udział w procesie komunikacji jako nadawca lub odbiorca informacji. Natomiast przez obiekt lub układ rozumiemy urządzenia techniczne, które wysyłają lub przyjmują informację. W podstawowym odniesieniu termin osobnik oznacza człowieka biorącego udział w procesie komunikacyjnym. Definicja ta swoim zakresem obejmuje wszystkie formy oddziaływań komunikacyjnych występujących w przyrodzie i kulturze.

II. ELEMENTARNY MODEL KOMUNIKACJI

Problematyka epistemologiczna i metodologiczna współczesnych badań naukowych wymaga wprowadzenia do nauki pojęcia modelu. W tym miejscu w sposób syntetyczny przedstawimy pojęcie modelu oraz istotne elementy wchodzące w skład modelu komunikacji.

Celem poznania ludzkiego w ramach realizmu teoriopoznawczego jest rzeczywistość istniejąca, jakiś przedmiot naszego poznania — nazywany oryginałem. Natomiast model jest to przedmiot odwzorowujący całość lub fragment rzeczywistości już istniejącej. Zadaniem poznania naukowego jest poznanie oryginału. Model w tym przypadku służy jako środek

² Por. E. Szubin, *Komunikacja językowa a nauczanie języków obcych*, Warszawa 1974, s. 11; P. G. Zimbardo, P. L. Ruch, *Psychologia i życie*, Warszawa 1988, s. 149-154.

do osiągnięcia zamierzonego celu, jakim jest poznanie oryginału. W ujęciu metodologicznym wyróżniamy następujące rodzaje modeli:³

- 1° model nominalny lub teoretyczny — przez taki model rozumiemy zbiór założeń lub aksjomatów, które w danej nauce umożliwiają lub ułatwiają rozwiązanie lub wyjaśnienie szczegółowych problemów;
- 2° model realny w procesie badań naukowych występuje jako: model fizyczny, model eksperymentalny, model symboliczny;
- 3° model heurystyczny — jest to hipotetyczny model realny lub nominalny, uproszczony, budowany do rozwiązania zadania badawczego;
- 4° model dydaktyczny — jest to model realny lub nominalny skonstruowany w celach dydaktycznych lub popularyzacyjnych w celu zrozumienia, przejrzystości i receptywności informacji naukowej przez odbiorcę.

Ponadto wyróżnia się modele⁴ operacyjne, syntaktyczne i semantyczne. Nie podajemy szczegółowej analizy tych modeli. Natomiast z wymienionych typów modeli w naszej pracy bierzemy pod uwagę model teoretyczny i nominalny. Elementy tych modeli wchodzi w problematykę zawartą w dziedzinie komunikacji. Przy pomocy teoretycznych założeń w modelu komunikacji możemy wyjaśnić szczegółowe zagadnienia dotyczące procesu komunikacji. Realizm tego modelu upatrujemy w tym, że opisywane elementy, brane w sposób inrpidualny, występują jako byty realne istniejące w przyrodzie lub jako wytwory człowieka.

W modelu komunikacji należy uwzględnić następujące elementy: nadawcę, odbiorcę, kanał, komunikat, kontekst, kod. Prezentowany tutaj model komunikacji jest tak ogólny, że obejmuje najistotniejsze zjawiska i procesy komunikacji, które zachodzą w świecie przyrody żywej i w świecie człowieka. Przechodzimy do analizy poszczególnych elementów tego modelu.

1. Nadawca. Nadawcą informacji może być osobnik, osoba, obiekt techniczny i środowisko. Wszystkie te jednostki określone jako nadawca, w procesie komunikacji nadają sygnały, które niosą informację. W procesie nadawania sygnałów występuje zjawisko kodowania informacji, które może być na poziomie świadomości refleksyjnej, jak w przypadku człowieka; możliwe ono wystąpić na poziomie jakiegoś stopnia świadomości, jak w przypadku zwierząt oraz może ono wystąpić w sposób automatyczny, jak w przypadku urządzeń technicznych, czy sygnałów płynących ze środowiska.

³ Por.: *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Warszawa 1983, s. 221-222; M. Lubański, *Informacja — system*, w: M. Heller, S. W. Ślaga, *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki*, Warszawa 1982, s. 117-139; S. Pabis, *Metodologia i metody nauk empirycznych*, Warszawa 1985, s. 73-77; 82, 85-89, 147-148; S. Młynarski, *Elementy teorii systemów i cybernetyki*, Warszawa 1974, s. 46, 48, 49, 170-171; A. Menne, *Wprowadzenie do metodologii*, *Miscellanea Logica*, 2(1985) s. 129; K. Kłoskowski, *Hipercykl jako model abiogenezy*, *Z zagadnień filozofii przyrodoznawstwa i filozofii przyrody*, 7 (1985) s. 257-280; J. G. Barbour, *Mity, modele, paradygmaty — studium porównawcze nauk przyrodniczych i religii*, Kraków 1984.

⁴ R. Wójcicki, *Metodologia formalna nauk empirycznych — Podstawowe pojęcia i zagadnienia*, Wrocław 1974, s. 281-282, 294, 298; por.: S. Pabis, *Metodologia i metody nauk empirycznych*, Warszawa 1985, s. 77-79; J. M. Dołęga, *Kreacjonizm i ewolucjonizm — Ewolucyjny model hominizacji*, Warszawa 1988, s. 22-28, 29-38; M. Heller, *Teoretyczne podstawy kosmologii*, Warszawa 1988, s. 11-49.

W naszym ujęciu chodzi przede wszystkim o człowieka, który jako nadawca informacji, w sposób świadomy koduje ją w odpowiedni językowy system znaków i nadaje ją do odbiorcy w celu porozumienia się z nim. W komunikacji między ludźmi chodzi nie tylko o przekaz informacji, ale również o porozumienie się nadawcy i odbiorcy.

2. Odbiorca. Odbiorcą informacji może być każda osoba, osobnik i obiekt techniczny. Wszystkie te jednostki biorące udział w procesie komunikacji muszą być odpowiednio przygotowane na odbiór informacji. Muszą posiadać odpowiednie receptory reagujące na określone bodźce lub sygnały. Ponadto odbiorca musi znać kod, przy pomocy którego jest przekazywana informacja. W przypadku komunikacji międzyludzkiej chodzi przede wszystkim o jakiś naturalny system językowy. Nadto u odbiorcy występuje proces dekodowania informacji — inaczej mówiąc jej zrozumienie i interpretacja.

3. Kanał informacyjny. Aby zaistniał kontakt pomiędzy nadawcą informacji a jej odbiorcą musi istnieć kanał⁵ przekazu informacji zakodowanej w pewien system znaków, sygnałów lub bodźców, które muszą być rozpoznane, dekodowane, zrozumiałe i zinterpretowane przez odbiorcę. Przez kanał informacyjny rozumiemy drogę, którą formy znaku przenikają do odbiorcy (np.: fala głosowa, impuls prądu, pole widzenia, itp.). W kanale informacyjnym, czyli drodze przekazu informacji może nastąpić wiele zakłóceń. W języku cybernetyki określa się te zakłócenia szumem.

4. Komunikat. Komunikat⁶ jest to informacja nadana według określonych reguł występujących w danym systemie znaków. Poprawność kodowania informacji i właściwe dekodowanie jej gwarantuje jakość komunikacji, czyli poprawność przekazu informacji. Inaczej mówiąc: komunikat to wszelki skończony zbiór słów zestawiony z liter określonego alfabetu, będący pewną porcją informacji. W pewnym aspekcie pojęcie komunikatu jest pojęciem względnym w tym sensie, że dla przykładu: jedna szpalta gazetowa, artykuł, jak i cała gazeta mogą stanowić albo jeden komunikat, albo różne komunikaty.

5. Kontekst. Przez kontekst rozumiemy całokształt okoliczności, w których został nadany komunikat. Kontekst nadawania komunikatu może wpłynąć dodatkowo a elementy wzbogacające treść zawartą w tym komunikacie, a które nie mogły być zawarte w systemie znaków danego kodu językowego. Znajomość kontekstu, w którym powstał i został nadany komunikat ułatwia właściwe zrozumienie i interpretację go przez odbiorcę.

6. Kod. Kod — według określenia T. Milewskiego⁷ — są to znaki, które wzaajemnie warunkują swoje istnienie i tworzą pewien system. Znaki wchodzą w

⁵ Kanał informacyjny to droga, którą formy znaku przenikają do odbiorcy. Por.: T. Milewski, *Językoznawstwo*, Warszawa 1969, s. 10, 11-13, 26; J. Nowakowski, W. Sobczak, *Teoria informacji*, Warszawa 1971, s. 33; P. Guiraud, *Langage et théorie de la communication*, w: *Le Langage*, (bmv) 1968, s. 145-146.

⁶ Por.: *Mały słownik cybernetyczny*, Warszawa 1973, s. 190; J. Lalewicz, *Komunikacja językowa i literatura*, Wrocław 1975, s. 72-99.

⁷ T. Milewski, *Językoznawstwo*, Warszawa 1969, s. 26; T. A. Sebeok, *Komunikacja w świecie zwierząt*, *Studia Filozoficzne*, 45 (1966) nr 2, s. 168-169; tenże, *Coding in the evolution of signaling behavior*, *Behavioral Science*, 7 (1962) nr 4, s. 430-442; F. E. Temnikow, W. A. Afonin, W. I. Dimitrejew, *Podstawy techniki informacyjnej*, Warszawa 1974, s. 117-211; J. Życiński, *Język i metoda*, Kraków 1983, s. 34-36.

skład systemu kodowego i muszą być znane nadawcy i odbiorcy. Kod może składać się z zespołu kodów cząstkowych tworzących pewną hierarchię. Komunikacja zachodzi zgodnie z programem genetycznym danego gatunku oraz pozostaje w ścisłym związku z indywidualnym zasobem pamięci i osobniczym doświadczeniem nadawcy. W urządzeniach technicznych zależy to od twórców kodów programowych, czyli programów.

Analizując proces komunikacji i jego elementy należy podkreślić, że w komunikacji międzyludzkiej doniosłe znaczenie posiada nie tylko przekaz informacji, ale porozumienie się między osobami. Dlatego można wyrazić nadzieję, że zasadniczym celem komunikacji między ludźmi jest porozumienie się między nadawcą a odbiorcą informacji.

III. ZASADNICZE RODZAJE KOMUNIKACJI

Proces komunikacji realizuje się w świecie przyrody i wśród ludzi różnymi systemami. Przedstawimy obecnie w ogromnym skrócie naturalne systemy komunikacji, rozpoznane w świecie zwierząt, podamy charakterystykę ludzkiego systemu komunikacji oraz wspomnimy sztuczne systemy komunikacyjne.

1. Systemy komunikacji w świecie zwierząt

Specjalizacja systemów komunikacyjnych wśród zwierząt jest uzależniona od właściwości środowiska, w którym żyją i od nich samych w różny sposób przygotowanych do odbioru bodźców bądź sygnałów. Podniety (bodźce) płynące ze środowiska do organizmu są odbierane za pomocą najprostszych zmysłów i informują o istnieniu obiektów, które służą ustrojowi do zaspokojenia potrzeb fizjologicznych lub uniknięcia niebezpieczeństwa. Bodźce te mogą być uważane za sygnały o ważnym znaczeniu biologicznym, a w innej terminologii noszą nazwę pierwszego układu sygnałowego.⁸

Sygnały pochodzące od organizmu zwierzęcia mogą informować w jakim stanie aktualnym znajduje się zwierzę, mogą dotyczyć groźby, ostrzeżenia, strachu, głodu, a u niektórych zwierząt występują sygnały uczuć buntu, dobrego samopoczucia, poczucia wyższości, uległości, przygnębienia i zaniepokojenia. Występują również sygnały do ucieczki, sygnały wskazujące na niebezpieczeństwo, sygnały pokarmowe, seksualne, sygnały związane z relacją rodzice — potomstwo i matka — dziecko.⁹ Ogólnie można stwierdzić, że sygnały wskazują na stan zwierzęcia i dotyczą sytuacji związanych z zachowaniem jednostki i gatunku. Do zachowania jednostki i gatunku służą różne systemy komunikacyjne, które stanowią przedmiot naszych dalszych analiz.

⁸ Por.: L. Korzeniowski, *Zarys psychiatrii*, Warszawa⁸ 1979, s. 27; *O rozwoju języka i myślenia dziecka*, Warszawa 1968, s. 21, 25.

⁹ Por.: T. A. Sebeok, *Animals communication network model for languages in applied to signalling behavior in animals*, *Science*, 147 (1965) s. 1006-1014; tenże, *Aspects of animals communication the bees and porpoises*, *A Review of General Semantics*, 24 (1967) nr 1, s. 59-83; Hubert i Mable Frings, *Mowa zwierząt*, Warszawa 1968, s. 78-127.

1) Chemiczne systemy komunikacyjne. U wielu gatunków zwierząt dominują chemiczne systemy komunikacyjne, których rola jest bardzo zróżnicowana. Badania z tego zakresu komunikacji koncentrują się wokół substancji zapachowych wydzielanych przez te zwierzęta, ich budowy chemicznej oraz zmysłów, którymi zwierzęta te odbierają bodźce zapachowe.¹⁰

System komunikacyjny złożony z sygnałów zapachowych jest bardzo rozwinięty u owadów społecznie żyjących (np.: mrówek — Formicidae, trzmieli — *Bombus*, pszczoł — *Apinae*, termitów — *Isoptera*, os — *Vespidae*), u których istnieją oznaki regularnego „języka” zapachowego. „Język” zapachowy u tych zwierząt jest wielostronnym i wysoce zróżnicowanym środkiem komunikacji.¹¹ Komunikacja przy pomocy tego systemu komunikacyjnego realizuje się na dużych odległościach przy użyciu minimalnych ilości substancji zapachowych.

2) Optyczne systemy komunikacyjne. Optyczne systemy komunikacyjne związane są ze zmysłem wzroku i z środowiskiem oświetlonym.¹² Zwierzęta żyjące w środowisku wodnym, które mają rozwinięty zmysł wzroku (np.: ryby głębinowe — *Chiasmodontidae*) rozpoznają przyjaciela i wroga po układzie barw światła, gdyż każdy gatunek tych istot ma charakterystyczny układ i barwę światła. Sygnały optyczne, w przeciwieństwie do chemicznych, trwają krótko i mogą być intensywnie demonstrowane przy pomocy ruchów, przybierania poz i mimiki (np.: wygląd twarzy u naczelnych — *Primates*, przerywana emisja światła u świetlików — *Lampyridae*, itp.). System komunikacyjny złożony z sygnałów optycznych występuje u większości zwierząt.

3) Dotykowy system komunikacyjny. U wielu gatunków zwierząt jest rozwinięty dotykowy system komunikacyjny, którego wspólną cechą jest to, że realizuje się on w takich zachowaniach zwierząt, jak: proces karmienia małych przez matkę, podczas walki, w czasie zabawy, w trakcie wzajemnego iskania i muskania piór, itp. Informacja płynąca tym kanałem jest ograniczona do niewielkich odległości. Efektywny zasięg tej informacji może być zwiększony przez wykorzystanie wydłużonych narządów dotyku, takich jak: macki, czułki, wąsiki dotykowe, a nawet może być znacznie zwiększona efektywna odległość, u niektórych gatunków, dzięki niciom spotykającym na przykład u pajaków (*Araneida*).¹³

4) Akustyczny system komunikacyjny. Akustyczny system komunikacyjny występuje u zwierząt żyjących na lądzie i w środowisku wodnym. Sygnały dźwiękowe mogą być odbierane z tak dalekich odległości jak sygnały chemiczne i są one różnorodne pod względem częstotliwości, intensywności i barwy dźwięku. Znaczenie tej różnorodności jest bardzo korzystnym zjawiskiem, ponieważ stwarza możliwości gatunkowego zróżnicowania, co w obrębie jednego gatunku daje szerokie możliwości cieniowania sygnałów i różnicowania ich w zależności od konkretnej sytuacji w środowisku i aktualnego stanu zwierzęcia.¹⁴

¹⁰ Por.: B. V. Dröscher, *Świat zmysłów*, Warszawa 1971, s. 122-176; P. Marler, *Animals and man; communication and its development*, w: *Communication* Amsterdam 1969, s. 23-62; R. H. Wright, *Nauka o zapachu*, Warszawa 1972.

¹¹ A. Remane, *Życie społeczne zwierząt*, Warszawa 1965, s. 80-144; W. G. Van der Kloock, *Zachowanie się zwierząt*, Warszawa 1971, s. 202-210.

¹² G. Tembrock, *Podstawy psychologii zwierząt*, Warszawa 1971, s. 175, 177, 183, 186; 202, 304-308; W. Ullrich, *Zoopsychologia*, Warszawa 1973, s. 249-259; A. Jolly, *The evolution of primate behavior*, New York — London 1972, s. 155-156.

¹³ B. V. Dröscher, *Świat zmysłów*, s. 221-225; A. Jolly, *The evolution of primate behavior*, s. 153-155.

¹⁴ Por.: B. V. Dröscher, *Instynkt czy doświadczenie — Zachowanie się zwierząt*, Warszawa 1969, s. 139-155; P. J. Buytendijk, *Traité de psychologie animale*, Paris 1952, s. 225-255.

5) Akustyczny system echolokacyjny. Z akustycznym systemem komunikacyjnym związany jest system echolokacyjny, który polega na tym, że zwierzęta uzdolnione do tego systemu wydają ultradźwięki i za pomocą swego „sonaru” lokalizują nie tylko przeszkody znajdujące się przed nimi, ale odtwarzają pełny obraz otoczenia, w którym aktualnie się znajdują. Takim systemem komunikacyjnym posługują się między innymi: nietoperze (Chiroptera), delfiny (Delphinidae), niektóre gatunki fok (Phocidae), morświny (*Phocaena phocaena*).⁵

6) Elektryczny system komunikacyjny. Istnieje wśród zwierząt elektryczny system komunikacyjny, który polega na wytwarzaniu przez te zwierzęta pola elektrycznego w danym środowisku. Zwierzęta uzdolnione do tego systemu komunikacyjnego (np. mruk nilowy — Mormyridae) ze sposobu odchylenia linii pola elektrycznego rozpoznają, co się wokół nich dzieje. Zmysł ten dorównuje swoją wrażliwością oku, uchu, czułkom motyla. Istnieje około 500 gatunków ryb używających elektrycznego systemu komunikacyjnego. Z tych gatunków zbadanych i opisanych jest tylko 20. Zwierzętom tym elektrownie organiczne służą do skutecznego ogłuszenia lub zabijania ryb stanowiących ich pokarm i do odstraszenia wroga.¹⁶

7) Magnetyczny system komunikacyjny. Występuje wśród zwierząt magnetyczny system komunikacyjny, który pomaga im w orientacji przestrzennej. Stwierdzono, że reagują na pole magnetyczne rudziki (*Erethacus rubecula*), termity (Isoptera), chrabąszcze majowe (*Hylotropus baiulus*) świerszcze (*Grylloidea*), szarańcza (*Acridoidea*), osy (*Vespaie*), muchy (Diptera) i błotniarki (*Circus*).¹⁷

Większość zwierząt posługuje się kilkoma systemami komunikacyjnymi, co zapewnia im otrzymanie dokładniejszej informacji dotyczącej środowiska, w którym aktualnie się znajdują. Mimo dziedzicznego charakteru systemów komunikacyjnych, zachodzi u zwierząt pewne uczenie się używalności danego systemu przez osobniki danego gatunku w ich ontogenetycznym rozwoju oraz jest obserwowalna pewna ewolucja zachowań przejawiających się w zróżnicowaniu lub uproszczeniu systemu komunikacyjnego.¹⁸

Komunikacja u zwierząt dotyczy bezpośrednio sytuacji związanych z ich organizmem, czy to w zachowaniu indywidualnego osobnika czy całego gatunku. Dla przykładu komunikacja u ptaków obejmuje identyfikację gatunku, płci, osobnika, statusu osobnika w stadzie. Podobnie u naczelnych komunikacja odnosi się do zachowania jednostki i gatunku oraz zamyka się w pierwszym układzie sygnałowym. Informacja ta, przekazywana za pomocą dźwięków, gestów, min i póź nie oznacza czegoś obiektywnego, ale sygnalizuje stan emocjonalny zwierzęcia lub jego reakcję na bodźce odbierane ze środowiska, w którym aktualnie się znajduje.¹⁹

¹⁵ Por.: B. V. Dröscher, *Instynkt czy doświadczenie*, s. 9-25; tenże, *Świat zmysłów*, s. 178-199.

¹⁶ Por.: B. V. Dröscher, *Świat zmysłów*, s. 243-252; Tenże, *Instynkt czy doświadczenie*, s. 38-43.

¹⁷ Por. B. V. Dröscher, *Świat zmysłów*, s. 313; tenże, G. Tembrock, *Podstawy psychologii zwierząt*, s. 104, 106.

¹⁸ Por.: P. Marler, *Animals and man*, s. 39-51; W. G. Klock, *Zachowanie się zwierząt*, s. 190-191, 229-233; J. A. Chmurzyński, B. Sadowski, *Biologiczne mechanizmy zachowania*, Warszawa 1989, s. 530-534.

¹⁹ Por.: S. L. Wygotski, *Wybrane prace psychologiczne*, Warszawa 1971, s. 181, 182; V. G. Dethier, E. Stellar, *Zachowanie się zwierząt*, Warszawa 1966, s. 176-177.

2. Komunikacyjny system człowieka

Naturalny system komunikacji ludzkiej dokonuje się za pomocą mowy artykułowanej, która jest aktualizacją językowego systemu znaków. W naturalnym systemie komunikacyjnym człowieka wyróżnia się komunikację językową, która realizuje się w dwóch formach: werbalnej i pisemnej oraz komunikację niejęzykową, która może realizować się przy pomocy gestów, mimiki, pantomimy, wszelkich znaków umownych, a nawet za pomocą telepatii.

Nadawca informacji może używać kilku systemów komunikacyjnych w celu lepszego wpływu na odbiorcę, aby ten ostatni nie tylko odebrał informację, ale żeby ją zrozumiał, zaakceptował i zechciał zinterpretować. Dlatego w naturalnym systemie komunikacji ludzkiej możemy wyróżnić następujące funkcje:²⁰

- 1° funkcję ekspresywną, która charakteryzuje nadawcę, jego zaangażowanie w formę komunikacji;
- 2° funkcję impresywną, która określa wpływ, jaki forma komunikacji wywiera na stan emocjonalny i zachowanie się odbiorcy;
- 3° funkcję semantyczną, która zwraca naszą uwagę na rzeczywistość ujętą w formę komunikatu.

W zagadnieniu komunikacji Marian Maruszewski²¹ wyróżnia dwa zasadnicze przejawy funkcjonalne komunikacji ludzkiej: poznawczy i praktyczny. Należy zauważyć w tym przypadku, że funkcja poznawcza jest funkcją semantyczną, a funkcja praktyczna ujęta jako funkcja komunikacyjna, włączona w kontekst praktycznego współdziałania pomiędzy osobami, jest funkcją pierwotną i zawiera się w funkcji ekspresywnej i impresywnej. Dzięki tym funkcjom komunikacji człowiek mógł i może przekazywać innym ludziom swoje potrzeby, wpływać na ich zachowanie, przekazywać swoje doświadczenie, pouczać innych i sam od nich się uczyć.²²

Z przedstawionych powyżej funkcji komunikacji ludzkiej wynika, że charakterystyczną jej cechą jest funkcja oznaczania, która przejawia się we wszystkich jednostkach elementarnych mowy i języka. Funkcję tę znajdujemy zarówno w słowach jak i w zdaniach lub inaczej mówiąc: w pojęciach i sądach. Nie wchodzimy tutaj w dyskusję na temat teorii pojęć, ale należy zaakcentować znaczenie wyrażen w systemie komunikacyjnym człowieka. Ten ostatni temat można określić za Kazimierzem Ajdukiewiczem w sposób następujący: „przez znaczenie jakiegoś wyrażenia rozumiemy nie tylko znaczenie subiektywne tego wyrażenia, ale rozumiemy przez to coś intersubiektywnego, co przysługuje jakiemuś

²⁰ T. Milewski, *Językoznawstwo*, s. 49; T. Tomaszewski, *Wstęp do psychologii*, Warszawa 1963, s. 226-227; A. P. Noyes i C. Kolb Lawrence, *Nowoczesna psychiatria kliniczna*, Warszawa 1969, s. 47.

²¹ M. Maruszewski, *Mowa a mózg — Zagadnienia neuropsychologiczne*, Warszawa 1970, s. 26-28.

²² L. Korzeniowski, *Zarys psychiatrii*, s. 27; por.: J. Dąbbska, *O narzędziach i przedmiotach poznania*, Warszawa 1967, s. 65, 66; *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1966, s. 198-352, 358; B. L. Whorf, *Linguistique et anthropologie*, Paris 1969, s. 177; J. P. Bronckart, *The regulatinb role of speech — A cognitivist approach*, *Human Development*, 16 (1973) s. 417-439.

dźwiękowi mowy ze względu na język”²³ Nadto należy zauważyć, że wyrażenia (np. nazwy) mają tę własność, że oznaczają i współoznaczają, a niektóre czasowniki wraz z nazwą tworzą zdania, czyli nowe wyrażenia językowe.

Wyrażenia językowe mogą oznaczać coś jednostkowego, konkretnego oraz mogą oznaczać relacje poznane w sposób abstrakcyjny i ogólny, które są treścią wyrażen językowych. Poza tym wyrażenia językowe w formie zdań oznaczają nowe relacje, a wypowiedziane przez człowieka informują o tym środowisko społeczne lub odbiorcę.

Przy analizie funkcji oznaczenia znaków komunikacji ludzkiej należy zauważyć, że jest ona otwarta, to znaczy, że człowiek poznając w sposób sobie właściwy nowe relacje, może oznaczać je nowymi wyrażeniami językowymi. Oznaczanie to wskazuje na arbitralność mowy i języka.

Przy zagadnieniu funkcji oznaczania komunikacyjnego systemu człowieka nasuwa się stwierdzenie o jego ewolucyjnym charakterze, co od strony psychologicznej jest zrozumiałe zarówno w ontogenezie, jak i w filogenezie człowieka. Z dużym prawdopodobieństwem można twierdzić, że ewolucja funkcji semantycznej systemu komunikacyjnego ludzi prowadziła od oznaczeń dźwiękowych do relacji poznanych w konkretnym polu spostrzegania i aż do oznaczeń relacji poznanych w sposób abstrakcyjny i ogólny.

Cechą charakterystyczną komunikacyjnego systemu człowieka jest to, że wyrażenia tego systemu oznaczają relacje poznane w sposób abstrakcyjny, ogólny i bezpośredni przez człowieka. Wszystkie systemy komunikacyjne spotykane u zwierząt sygnalizują ich stany emocjonalne, jako reakcję organizmu na poznane w sposób pośredni relacje w konkretnym polu spostrzegania. Nadto należy zauważyć, że istotną cechą komunikacyjnego systemu człowieka jest to, że znajdują się w nim wyrażenia oznaczające poznane relacje w sposób abstrakcyjny i ogólny.

3. Sztuczne systemy komunikacji

Sztuczne systemy komunikacyjne występują w świecie ludzkim jako wytwory człowieka. Do sztucznych systemów komunikacji zaliczamy wszystkie urządzenia techniczne z zakresu komunikacji oraz całe systemy tych urządzeń, które służą przekazywaniu informacji. W tej grupie sztucznych systemów komunikacji chodzi przede wszystkim o programy, a zwłaszcza o języki programowania.²⁴ Informatyka właśnie zajmuje się przekazem i transformacją informacji na różne języki. Do tej grupy systemów komunikacyjnych zalicza się następujące: system znaków Morse'a, język migowy, język niewidomych, symboliczne języki naukowe i inne.

U podstaw tych wszystkich sztucznych systemów komunikacyjnych leży świadoma i konwencjonalna działalność człowieka. Stosując odpowiednie reguły języka dotyczące syntaksy i słownictwa można budować sztuczne języki symboliczne, które w określonych okolicznościach spełniają dobrze funkcje komunikacji.

²³ K. Ajdukiewicz, *Język i znaczenie*, w: *Język i poznanie*, t. 1, Warszawa², s. 145; Tenże, *O znaczeniu wyrażen*, tamże, s. 103-194.

²⁴ Por.: J. Bańkowski, K. Fijałkowski, *Programowanie w języku ORTRAN*, Warszawa⁸ 1973; K. Fijałkowski, *Autokody i programowanie maszyn cyfrowych*, Warszawa⁸ 1974.

Przy zagadnieniu sztucznych systemów komunikacyjnych należy wspomnieć o treningu zwierząt, a zwłaszcza o tresurze — w celu nauczenia ich posługiwania się odpowiednim sztucznym zestawem znaków, jak na przykład: język migowy, graficzny, które są stosowane do treningu małp.²⁵ Doświadczenia te wskazują na duże możliwości poznawcze tych zwierząt w obrębie aktualnego i realnego pola spostrzegania.

IV. ASPEKTY FILOZOFICZNE KOMUNIKACJI

Zagadnienie komunikacji jest uwikłane w wiele zagadnień filozoficznych, przede wszystkim chodzi tutaj o zagadnienia epistemologiczne i metodologiczne oraz o problemy dotyczące prawdy w przekazie informacyjnym i zasad etycznych występujących u nadawcy i odbiorcy informacji. Całość tych zagadnień można ująć w dwóch grupach: jedna dotyczy systemowego ujęcia problematyki komunikacji, a druga — dotyczy pewnej filozofii komunikacji.

1. Systemowe ujęcie problematyki komunikacji

Ujęcie komunikacji jako pewnego systemu jest nie tylko nowym prezentowaniem starej problematyki, ale pozwala na ukazanie nowych zależności, nowych powiązań, nowych relacji, wykrycie dodatkowych sprzężeń między elementami komunikacji.

W systemowym ujęciu komunikacji należy uwzględnić następujące obszary tej rzeczywistości:

- 1° komunikację w świecie przyrody ożywionej;
- 2° komunikację w świecie człowieka;
- 3° komunikację w świecie urządzeń technicznych.

Każdy z wymienionych obszarów komunikacyjnych ma swoje charakterystyczne właściwości, swoją niepowtarzalną charakterystykę, a w związku z tym w każdym z wymienionych obszarów pojawiają się specyficzne zagadnienia i problemy do rozwiązania. Niemniej całość tych obszarów łączy, prezentowany w tym artykule, prosty model komunikacji, którego elementy występują w procesie komunikacyjnym zarówno w przyrodzie ożywionej, jak również w świecie ludzkim oraz w urządzeniach technicznych. To pozwala ująć komunikację w tych obszarach jako system, w którego strukturze muszą wystąpić różne podsystemy ze sobą powiązane.

Komunikacja w świecie zwierząt niesie wiele zadań do zbadania i wiele problemów do rozwiązania. Badania prowadzone nad komunikacją w przyrodzie ożywionej prowadzą do powstania nowych dziedzin naukowych, takich jak: zoosemiotyka, w której możemy wyróżnić zoosyntaksę, zoosemantykę i zoopragmatykę. Badania nad wspomnianymi w tej pracy systemami komunikacyjnymi w świecie zwierząt są na początku drogi,

²⁵ Por. F. Rosiński, *Problem mowy artykułowanej we wczesnych stadiach hominizacji*, *Z zagadnień filozofii przyrodznawstwa i filozofii przyrody*, 1 (1976) s. 169-190; tenże, *Porozumiewanie się zwierząt a mowa ludzka*, tamże, 3 (1979) s. 178-221; B. Sadowski, J. A. Chmurzyński, *Biologiczne mechanizmy zachowania*, s. 530-535.

ale już stanowią dobrą podstawę, jako punkt wyjścia w sensie metodologicznym, do badań systemowych w świecie ludzkim.

Komunikacja w świecie ludzkim powinna być ujęta w sposób systemowy z racji na doniosłość i znaczenie procesów komunikacyjnych w życiu osoby ludzkiej, rodziny, narodu oraz całej ludzkości. To, co różnicuje systemy komunikacyjne zwierząt i człowieka wynika z dwóch elementów: odbiorcy i nadawcy informacji. W przypadku komunikacyjnego systemu ludzkiego nadawcą i odbiorcą informacji jest człowiek jako osoba, a więc jego właściwości, takiej jak: inteligencja, wolność i uczucia wyższe mogą być warunkami nadawania informacji dobrej, rzetelnej, prawdziwej w celu porozumienia się z odbiorcą. Również i odbiorca charakteryzuje się tymi samymi właściwościami co nadawca. Dlatego odbiór informacji w tym systemie polega na jej zrozumieniu i interpretacji. Zrozumienie jest uzależnione od wielu czynników obiektywnych i subiektywnych. Również i interpretacja jest uwarunkowana umiejętnościami odbiorcy oraz zrozumieniem kontekstu w jakim została ona nadana. Aby system komunikacyjny w świecie ludzkim mógł spełniać swoją rolę, biorący udział w tym procesie ludzie muszą kierować się zasadami etycznymi, a nie tylko wymogami systemu komunikacyjnego.

Wartość, jakość i wykorzystanie komunikacji w systemach technicznych zależy przede wszystkim od ich twórców. Niebezpieczeństwo może tkwić tylko w tym, że kierownictwo systemów technicznych zależy od ludzi, którzy mogą nadużyć swojej wolności lub od systemów komunikacyjnych, które mogą wymknąć się z pod kontroli człowieka.

Ujmując w sposób systemowy problematykę komunikacji należy wymienić jej następujące elementy:

- 1° nadawca informacji — jego odpowiedzialność, rzetelność i wiedza powinny decydować o prawdziwości nadawanej informacji;
- 2° odbiorca informacji — w przypadku człowieka powinien ją zrozumieć i zinterpretować;
- 3° przesyłanie informacji — wiąże się z kodowaniem jej i z dekodowaniem oraz przesyłaniem odpowiednim kanałem informacyjnym z troską o jak najmniejsze zakłócenia;
- 4° kody do przesyłania informacji — naturalne systemy znaków i sztuczne, efektywność komunikacji zależy od znajomości kodu przez nadawcę i odbiorcę;
- 5° urządzenia techniczne biorące udział w procesie komunikacji.

2. Problemy filozoficzne w komunikacji

W procesie komunikacji zawiera się cały szereg problemów filozoficznych. Do takich zagadnień filozoficznych należy zaliczyć problem prawdy w informacji przekazywanej w procesie komunikacji, następnie zbiór zagadnień etycznych związanych z etyką zawodową obowiązującą ludzi biorących udział w tym procesie. Zagadnienia te ostro występują w tak zwanej komunikacji masowej, na przykład: w dziennikarstwie, radiu, telewizji, filmie.

Ponadto w językowych systemach komunikacyjnych zawiera się cała sfera filozoficzna związana z językiem, a więc: semiotyka z syntaksą, semantyka z pragmatyką oraz zagadnienia teoriopoznawcze i filozofia języka. Należy tutaj wspomnieć również grupę zagadnień związanych z semiologią i filozofią kultury.

W aspekcie pragmatycznym komunikacji należy wspomnieć o barierach komunikacyjnych i czynnikach zakłócających ten proces. Niebezpieczeństwo wystąpienia pewnych barier i czynników zakłócających w procesie komunikacyjnym może pojawić się w następujących sytuacjach:

- 1° powstawanie intencji, pod wpływem której podejmuje się proces komunikacji;
- 2° podejmowanie decyzji, jakie informacje mają tworzyć komunikat;
- 3° wybór systemu komunikacyjnego, za pomocą którego komunikat zostanie przesłany oraz sposób przekazywania komunikatu;
- 4° odbieranie sygnałów, w których jest zakodowany komunikat;
- 5° dekodowanie komunikatu, który przekazał nadawca;
- 6° interpretowanie komunikatu w celu odtworzenia intencji nadawcy.

Wymienione problemy filozoficzne występujące w procesie komunikacji można nazwać filozofią komunikacji lub jedną z koncepcji filozofii komunikacji. Można ująć filozofię komunikacji jako poszukiawnie założeń i aksjomatów do budowania w sposób dedukcyjny całej teorii procesu komunikacji.

Należy tutaj wspomnieć również i to, że komunikację można ująć jako jedną z form oddziaływań w świecie przyrody ożywionej i w świecie ludzkim. Jak wszyscy doskonale wiemy, w mikroświecie występują oddziaływania silne, elektromagnetyczne, słabe i grawitacyjne; w przyrodzie ożywionej wymienia się oddziaływanie informacji biologicznej, zwłaszcza genetycznej, natomiast w świecie człowieka mówi się o oddziaływaniu komunikacyjnym.

Wśród tych zagadnień należy wspomnieć ujęcie komunikacji jako potrzeby psychicznej człowieka. Zaspokojenie tej potrzeby gwarantuje prawidłowy rozwój ontogenetyczny, a ponadto potrzeba ta należy do struktury psycho-społecznej osoby ludzkiej.

ZAKOŃCZENIE

Zasygnalizowany problem komunikacji w świecie przyrody ożywionej i w życiu ludzkim wymaga dalszych poszerzonych studiów z zakresu biokomunikacji. Żyjemy w czasie dialogu, porozumiewania się i ekumenii. U podstaw tych wszystkich zjawisk leży proces komunikacji przy pomocy słowa. Wszystkie zagadnienia związane z typami języka i z modelem komunikacyjnym należy uwzględnić w przedmiocie badań interdyscyplinarnych, aby dialog, ekumenia i porozumienie mogły zaistnieć w świecie ludzkim jako coś oczywistego i powszechnego.

FROM THE FUNDAMENTAL PROBLEMS OF COMMUNICATION

Summary

The communication is expressed as a complex of phenomenons conected with exchange of information between people, through the mediation of any system of sings, or as a process where a person receives and transmits information. A simple type of communication has been presented here, containing the following elements: sender, reciver, canal, context, communique, code — that type of communication is in the world of people, animals an technical things. The philosophical problem has been presented on those planes of communication.